»Det gör ont i hela kroppen *på* mig.»

Prepositionen *på* som possessivmarkör i nominalfraser

Av OLOF ERIKSSON

Abstract

Eriksson, Olof, olof.eriksson@lnu.se, Professor emeritus, Department of Languages, Linnaeus University: “Det gör ont i hela kroppen *på* mig’: the preposition *på* as a possessive marker in noun phrases”. *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 22–47

This is a study of grammaticalization within the prepositional system of Swedish. While in general terms *av* is undoubtedly the most grammatically defined preposition in Swedish, the preposition *på* has become a primarily grammatical tool in the specific case where it serves semantically to link a part or an organ of the human body to its possessor. It is argued that used in this way the preposition *på*, although spatial in its lexical meaning, conveys no meaning of location but fills the function of a possessive marker. It is shown that the grammatical status of the preposition *på* in this construction rests essentially on the following three factors: (1) loss of the original meaning of the preposition; (2) extension of its range of application; (3) its obligatory use even when speaking of internal organs of the body. Further, the article does not support the common view of the two nominal units of the noun phrase as standing in a part-whole relation to one another, the reason being that the “whole” in question is not the possessor of the body but the body itself, expressed in the word *kropp* (‘body’). Evidence is given in favour of analysing the semantic connexion assigned to the preposition *på* not as partitive, but as strictly possessive. Finally, it is argued that the use of *på* in this construction applies not only to relations concerning the human body, but extends into the domain of inanimates.

Keywords: grammaticalization, possessive marker, parts and organs of the human body, part-whole relation, location, inanimates, Swedish.

1. Inledning

I denna artikel analyseras ett fall av prepositionell grammatikalisering i svenskan, nämligen den som prepositionen *på* genomgått i nominalfraser där *på* + rektion uttrycker kropps- eller kroppsdelstillhörighet. Det rör sig således om det fall som illustreras av följande exempel:

- (1) Det gör ont i hela kroppen *på* mig.

Jag vill tacka två anonyma referenter för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel.

(2) Det gör ont i hjärtat *på mig*.

(3) Hjärtat bultade *på honom*.

Redan ett ytligt betraktande av exempel (1–3) ger vid handen ett antal för konstruktionen i fråga karakteristiska egenskaper:

- a. Prepositionsfrasen med *på* kan stå i direkt anslutning till (1–2) eller skild från (3) sitt huvudord.
- b. Den uppträder i såväl opersonlig (1–2) som personlig (3) konstruktion, med obligatorisk direktanslutning i det första fallet men fakultativ i det andra (*Hjärtat på honom bultade* – *Hjärtat bultade på honom*).
- c. Vid direkt anslutning är prepositionen *på* obligatorisk även i fråga om »inneslutna» kroppsorgan (**hjärtat i mig/honom/mannen*’).
- d. Prepositionens rektion är företrädesvis – men inte nödvändigtvis (*hjärtat på barnet*) – pronominell.

Avsikten är framför allt att försöka visa att grammatikaliseringen i denna konstruktion är total, dvs. att prepositionen *på* inte kan tillskrivas någon lokativ eller partitiv semantisk valör, att dess ursprungliga användningsområde har utvidgats och att dess användning är obligatorisk. Den fyller på kroppsuttryckens specifika område den funktion som prepositionerna *of* och *de* fyller mer generellt i engelskan respektive franskan, dvs. possessivmarkörens.

I svensk grammatisk litteratur anses i allmänhet *av* vara den preposition som med avseende på grammatisk abstraktionsnivå och grammatikaliseringsgrad närmast påminner om engelskans *of* och franskans *de*. Ralph (1984 s. 12) talar om *av* som »nusvenskans mest abstrakta, grammatikaliserade preposition» och i SAG (3 s. 101) karakteriseras *av* som »den mest neutrala prepositionen». Det är naturligtvis i rollen som markör av objektiv genitiv som prepositionen *av* når sin högsta abstraktionsnivå (4a), men SAG (3 s. 101) framhåller också den neutrala valör med vilken *av* används för att uttrycka »partitivitet» (ibid.) (4b):

(4a) föraren *av* bilen

(4b) huvuddelen *av* befolkningen

Ralph (1984 s. 14) påpekar också att språk i allmänhet utmärks av att »särskilda, typiskt grammatiska prepositioner gärna utvecklas». Exempel från svenskan på detta är, förutom *av*, prepositioner som *för*, *till* och *med*:

(5a) ledaren *av/för* partiet

(5b) ägaren *av/till* bilen

(5c) nyttan *av/med* detta hjälpmedel

Förhållandet mellan lokativa och »grammatiska» prepositioner är en komplicerad fråga. Ralph (1984 s. 14) menar att »[det] gäller för de flesta primärt lokativistiska prepositioner att de också kan upp bära grammatikaliserade funktioner». Detta antas ske »genom en naturlig metaforisk utvidgning» (ibid.). På liknande sätt anser SAG (3 s. 101) att man i stället för den neutrala prepositionen *av* ofta väljer »en rumspreposition om relationen är eller kan metaforiskt tolkas som rumslik». Dessa resonemang tycks tyda på att prepositionen även i grammatisk användning tillskrivs en kvardröjande lokaliserande valör, vilken förklaras av dess »metaforiska utvidgning/tolkning». Man kanske här skulle kunna tala om att det föreligger »partiell grammatikalisering».

Någon sådan kvardröjande lokativ eller partitiv valör föreligger enligt min mening inte då prepositionen *på* används för att uttrycka kropps- eller kroppsdelstillhörighet i nominalfraser. Detta är inte detsamma som att säga att prepositionen där förvandlats till ett rent formelement, utan semantiskt innehåll. Det innebär endast att den utvecklats till ett primärt grammatiskt instrument och att dess specifika semantiska roll som markör av possessivitet mellan två nominala led måste härledas ur den semantiska relationen mellan dessa led och ur språkbrukarnas pragmatiska kunskaper om referenterna (SAG 3 s. 27). Possessiv betydelse är följaktligen ett synnerligen vagt och mångfacetterat fenomen som i sin mest generella användning endast avser något slag av »anknytning» (ibid.) mellan de båda ledens referenter.

Formellt kan possessivitet i nominalfraser uttryckas syntetiskt eller analytiskt. I svenskan uttrycks den när det gäller substantiv företrädesvis på syntetisk väg i form av kasusändelsen *-s*, som läggs till en nominalfras vilken attributivt bestämmer ett efterföljande nominalt huvudord. Som kasusformer räknas också i allmänhet de specifika genitivformerna av ett antal personliga pronomen: *hans*, *hennes*, *ens*, *dess*, *deras*. Genitiv är svenskans enda kasus, såvida man såsom tillhörande ett »grundkasus» (SAG 2 s. 112) inte uppfattar morfologiskt omarkerade nominala ordformer i kontradiktorisk relation till motsvarande genitiviska former: *flickans* – *flickan*.

Det kan ha sitt intresse att i detta sammanhang – och som en utgångspunkt för artikeln – anlägga ett kontrastivt perspektiv genom att jämföra svenskan med franskan och engelskan, två språk som uppvisar system som helt eller delvis avviker från det svenska med avseende på hur possessiv relation uttrycks i nominalfraser.

Den moderna franskan har, till skillnad från svenskan, inget kasus genitiv, och heller inget annat av de kasus som finns i latinet. Det förefaller därför inte meningsfullt att på franska förhållanden tillämpa begreppet »grundkasus». I

detta språk uttrycks redan från äldsta tid possessiva betydelseförhållanden på analytisk väg med hjälp av prepositionen *de*: *le livre de la jeune fille* ('flickans bok'), även om i den tidiga fornfranskan också oblikt kasus och prepositionen *à* förekom för att specifikt uttrycka ägande i fråga om personer (Togeby 1974 s. 53–55). Prepositionen *de* angav i latinet primärt utgångspunkt, ursprung och liknande (TLF 6 s. 717–737), motsvarande betydelser hos svenska prepositioner som *från* och *ur*. Det separativa betydelseelementet hos *de* lever kvar i den moderna franskan. Detta är dock sällan fallet i nominala förbindelser, där den separativa betydelsen normalt inte realiseras och där prepositionen uppträder helt grammatikaliserad i egenskap av syntaktiskt instrument för omskrivning av genitiv. Följaktligen är en fransk nominalfras som **les cris de la cour* ('ropen/skriken från gården') inte grammatikalisk, eftersom relationen mellan frasens båda nominala led inte är av genitivisk natur (**'gårdens rop'*), vilket i semantiska termer är liktydigt med att prepositionsfrasens nomen ('gården') inte anger själva ljudkällan – som inte är explicit uttryckt – utan endast ljudkällans lokalisering. Franskan måste i detta fall ta sin tillflykt till ett verbalt inskott, vilket med prepositionsfrasen i adverbieell funktion bevarar prepositionens separativa betydelseinnehåll: *les cris qui venaient/venus/venant de la cour* ('ropen som kom/*komna/*kommande från gården'). Exempel (6), där i svenskan ett genitivattribut (*moderns*) och ett separativt prepositionsattribut (*från myrtenlunden*) hänför sig till ett gemensamt huvudord (*mummel*), belyser denna fundamentala skillnad mellan språken:

- (6) Man hörde bara *moderns* lugnande *mummel från myrtenlunden* (Harry Martinson)
'On n'entendait que le murmure rassurant *de la mère venant du bosquet de myrte*'
(övers. Denise och Pierre Naert)

Det engelska språket å sin sida förenar det svenska – primärt syntetiska – och det franska – exklusivt analytiska – sättet att uttrycka possessivitet, dvs. dels morfologiskt i ett specifikt genitivkasus med suffixet *-s*, dels syntaktiskt i en attributiv prepositionsfras med prepositionen *of*, vars ursprungliga betydelse var 'away', 'away from', en betydelse som i princip inte realiseras i modern engelska men som lever kvar i den betonade formen *off*: *Get off the table!* (OED 10 s. 711). Bruket av engelskans *of* som possessivmarkör går tillbaka till 1000-talet och kan förmodligen förklaras av påverkan från franskans *de*, som redan i den äldsta franskan hade ersatt latinets kasusformer för att uttrycka possessivitet. Det kan dock inte uteslutas att »*of*-genitiven» utvecklades oberoende av sin franska motsvarighet. Klart är hur som helst att dess snabba spridning under seklen efter den normandiska erövringen måste tillskrivas påverkan från franskans *de*-omskrivning (OED 10 s. 711).

Både engelska (7a) och franska (7b) förfogar således över grammatikaliserade konstruktioner som tillåter dessa språk att på prepositionell väg uttrycka possessiva relationer. Svenskan har förvisso i fallet (7) ingen konstruktion motsvarande den engelska och den franska (7c), men kan å andra sidan ta sin tillflykt till en lokativ preposition (*på*) (7d), vilket också engelskan kan (*on*) (7e), men däremot inte franskan (7f), där »genitivprepositionen» *de* är obligatorisk (7b):

- (7a) the roof *of* the house
- (7b) le toit *de* la maison
- (7c) **taket av* huset
- (7d) *taket på* huset
- (7e) the roof *on* the house
- (7f) **le toit sur* la maison

Exempelserien i (7) ger upphov till frågan om prepositionen *på* i (7d) har övergått från att lokalisera till att enbart markera den aktuella relationen som possessiv eller om den upplåter sig för båda tolkningarna, vilket ju inte är fallet när distinktionen – som i engelska – uttrycks formellt genom valet av preposition: *on* (7e) – *of* (7a). Jag kommer i avsnitt 3 av artikeln att argumentera för att prepositionen *på* är unik i det svenska prepositionssystemet genom att den inte bara i uttryck för kropps(dels)tillhörighet har utvecklats till ett grammatiskt betingat förbindelseelement, utan att denna utveckling också gäller sakrelationer, där den »grammatiska» tolkningen dels kan vara exklusiv (som i t.ex. *benen på bordet* eller *motorn på bilen*), men dels också endast fakultativ, vilket är fallet då prepositionen *på*, som i t.ex. *taket på huset*, kan ses såsom uttryckande den rumsliga relation som den uttrycker i sin grundbetydelse. Prepositionen *på* har alltså kommit att inta den funktion av genitivmarkör som prepositionen *av*, till skillnad från franskans *de* och engelskans *of*, inte fyller på de lokaliserande uttryckens begränsade område.

Artikeln är disponerad på följande sätt: I avsnitt 2 redovisas ingående och analyseras dels hur prepositionen *på* generellt har behandlats i den språkvetenskapliga litteraturen, dels – och mera specifikt – vilken plats och vilka analyser som den specifikt kropps(dels)betecknande *på*-konstruktionen ges i denna litteratur. Avsnitt 2 är i sin tur indelat i tre delavsnitt, varav det första (2.1) avser studier som ser *på*-frasen antingen som rent lokaliserande eller såsom förmedlande en försvagad rumsbetydelse i en i hög grad grammatikaliserad fras, medan det andra (2.2) redovisar studier som uppfattar prepositionen *på* som grammatikaliserad men som semantiskt ser den som en markör av en del-helhetsrelation, dvs. som en partitiv markör. I delavsnitt 2.3, slutligen, behandlas

artiklar som betraktar prepositionen *på* som helt grammatikaliserad i dess egenskap av markör av possessivitet.

I artikelns andra huvudavsnitt (3) diskuterar jag i två delavsnitt och utifrån egen empiri hur begreppet possessivitet förhåller sig till begreppen lokativitet (3.1) och partitivitet (3.2). På basis av denna empiri argumenterar jag därvid för att analysera prepositionen *på* som en ren possessivmarkör i dess användning som länk i förbindelser där kropps(dels)tillhörighet uttrycks och för att denna analys inte exklusivt gäller kroppsuttrycken utan att den måste utsträckas till vissa förbindelser på sakuttryckens område.

I avsnitt 4 dras de mera generella slutsatserna av det material som presenterats och den diskussion som förts i avsnitt 3.

2. Bakgrund

2.1 Lokativitet

Den grundläggande studien av konkurrensen mellan svenskans två mest frekventa prepositioner *i* och *på* (Harstad 1999 s. 29–30), båda med lokativ grundbetydelse, är Lindén 1918. Denna studie har dock ingenting att säga om de båda prepositionernas grammatikaliserade användningar utan behandlar enbart konkurrensen dem emellan i egenskap av uttryck för strikt rumsliga relationer. Men inte heller med denna snävare inriktning ges någon generell karakteristik av hur prepositionerna *i* och *på* semantiskt förhåller sig till varandra för att uttrycka lokalisering. Vad som ges är en mängd detaljobservationer gällande konkurrerande bruk i specifika lexikala kontexter, alla strikt rumsliga. Lindén har följaktligen heller ingenting att säga om *på*-frasen för att beteckna »kroppsdelägare».

Detta gäller också Harstad 1999, som är en brett upplagd studie över det moderna svenska prepositionsbruket. Harstads studie innehåller dock ett avsnitt (s. 28–39) som specialanalyserar just prepositionen *på*, också i förhållande till andra prepositioner, bl.a. *i*. I lokaliserande användning betecknar Harstad prepositionen *på* som »diffus» (s. 38) i sin beskrivning, detta i kontrast mot *i*, vars beskrivning är »mer exakt» (ibid.).

Harstad, till skillnad från Lindén, tar upp grammatikaliserade användningar av prepositionen *på*, som t.ex. i *skaka på huvudet*. Harstad tvekar emellertid att ta steget fullt ut och se prepositionens roll som helt grammati-

kaliserad. Han uppfattar prepositionens betydelse som »försvagad» (s. 35). Prepositionen har, menar han, »förlorat en stor del av sin ursprungliga betydelse och nästan helt grammatikaliserats» (s. 17). Däremot talar inte Harstad, anmärkningsvärt nog, om grammatikalisering i det av honom givna exemplet *källaren på La Couronne* (s. 36), trots källarens placering *under La Couronne* (som är namnet på en restaurang). Här föredrar Harstad att tala om »ett atypiskt sätt» att använda prepositionen *på*, ett ordval som dock är i linje med det faktum att Harstads analys av prepositionerna i svenskan tar sin teoretiska utgångspunkt i den så kallade *prototyp teorin*, som här emellertid tillämpas grammatiskt snarare än semantiskt i syfte att definiera och karakterisera svenskans prepositioner (Harstad 1999 s. 14–16) utifrån deras grad av *grammatisk »typiskhet»* (s. 4).

En studie som däremot fokuserar prepositionernas prototypiska *betydelser* och som gör detta med en teoretisk förankring i den kognitiva semantiken är Ekberg 1991. I likhet med Lindéns utgörs ämnet för Ekbergs artikel av det konkurrensförhållande som de båda prepositionerna *i* och *på* står i till varandra. Begreppet »lokalisering» är centralt i Ekbergs studie: Hon tycks anse att både *i* och *på* i någon mening alltid är lokaliserande i sin betydelse, men att *i* bland svenskans prepositioner utgör »den märkta medlemmen» och *på* »den omärkta» (1991 s. 90). Den primära semantiska skillnaden består för Ekberg i att *i* – till skillnad från *på* – »tycks innefatta ett nödvändigt semantiskt drag, draget INNESLUTEN» (s. 99). *På* utmärks i detta avseende, anser hon, av »en synnerligen flexibel spatial betydelse» (s. 106): den kan uttrycka »en ospecificerad direkt lokalisering» (s. 101) (*grenarna på trädet*) eller i förhållande till *i* uppvisa »en mer allmänt lokaliserande betydelse» (s. 101), som i *fönsterna på huset*, en nominalfras som också medger en tolkning där »kontakt med en yta» (s. 101) inte föreligger utan där *på*-frasen endast betecknar »en allmän, direkt förknippning mellan det lokaliserade objektet och referensobjektet» (s. 101). Ekberg hänvisar i detta sammanhang till en artikel av Karl Gustav Ljunggren (1951), i vilken »denna tvetydighet hos lokativa *på*-fraser» (s. 101) diskuteras i anslutning till exemplet *tuppen på kyrktornet*, där den relation som *på* uttrycker kan ses som »en specifik lokativ relation» eller enbart som »en allmän förknippning utan någon specificering av lokaliseringens art» (s. 101). I sin artikel – som är ett ambitiöst försök till en generellt giltig definition av prepositionsbegreppet – talar Ljunggren om *på* såsom uttryckande ingenting mer än »affinity in general» och han för detta och andra exempel – som t.ex. *botten på korgen*, där betydelsen av *på* uppenbart inte är lokaliserande: »*botten i korgen» – till ett stort antal fall av »faded instances» av prepositionsanvänd-

ning. Ljunggren nämner här parallelliteten med »the genitival type» (1951 s. 16) men utan att dra några vittgående slutsatser av den parallelliteten.

Varken Ekberg eller Ljunggren talar i sina artiklar om grammatikalisering och ingen av dem nämner *på*-konstruktionen för att ange kroppsdelstillhörighet, trots att denna konstruktion är synnerligen relevant för konkurrensen mellan *i* och *på* (*hjärtat på/*i mig*) och trots att det i en fras som *botten på korgen* – anförd som exempel av både Ekberg och Ljunggren – råder oförenlighet mellan den lokalisering som *på* uttrycker lexikalt och den faktiska relation som det här är fråga om (jfr också *källaren på/*i La Couronne* från Harstad 1999 s. 36).

Inte heller SAG ger några exempel på kroppsdelsuttryck med prepositionen *på*, vilket kan förefalla anmärkningsvärt med tanke på den höga frekvens som denna konstruktion uppvisar. Inte heller tycks i något enda fall SAG se den funktion som prepositionen *på* fyller såsom grammatikaliserad. I vilket fall förekommer inte termen grammatikalisering använd om prepositionen *på* i detta sammanhang. Däremot görs kopplingen mellan *på*-fras och motsvarande genitivuttryck (»possessivattribut»): »*locket på burken* ≈ *burkens lock*» (3 s. 34). Där ges också exempel på fall där *på* – och andra prepositioner – uppträder med »starkt försvagad rumsbetydelse» (2 s. 708). Det gäller nominalfraser som *locket på burken* och *örat på koppen*, i vilka »en rumspreposition» (3 s. 101) träder in »om relationen är eller kan metaforiskt tolkas som rumslik» (3 s. 101). Detta kan förvisso sägas gälla för de två anförda exemplen: »locket sitter på burken», liksom »örat sitter på koppen», men gör det inte i fall där det råder opposition mellan lexikal och reell lokaliserande betydelse: »*botten på/*underst i korgen*», »*hjärtat på/*i mig*».

Också SAOB (1957) företräder en lokativistisk syn på den relation som prepositionen *på* förmedlar i attributiv ställning. Men till skillnad från ovan redovisade studier, där denna syn är resultatet av analyser baserade på exempelmaterial som inte inkluderar *på*-frasen i kroppsdelsangivelser, så ges i SAOB talrika exempel på denna konstruktion, där *på* styr ord som betecknar dels »en helhet (ett föremål l. en person o.d.) varav ngt utgör den översta delen l. en upptill befintlig del» (1957 sp. 2575), dels »en helhet (ett föremål l. en person o.d.) varav ngt utgör (i sht en yttre) del» (sp. 2580). Båda användningarna – dvs. för att beteckna en överst eller upptill befintlig del och en »yttre» del – sägs vara vanligt förekommande i »prep.-uttr. som äro liktydiga med en genitiv av det styrda ordet (l. ett poss. pron.)» (sp. 2575, 2580). För att exemplifiera de båda användningarna ges, från kroppsuttryckens område, *huvudet på honom* (»upptill befintlig del») respektive *ögonen på honom* (»yttre del»).

Jag har i det föregående gett exempel på analyser som ser betydelsen hos prepositionen *på* dels såsom i alla sammanhang rent lokaliserande (Lindén, SAOB), dels såsom i vissa sammanhang förmedlande en »försvagad», »faded», »diffus» lokaliseringssidé (Harstad, Ekberg, Ljunggren, SAG). Endast Harstad betecknar denna betydelseförsvagning som ett fall av grammatikalisering, medan andra för att understryka prepositionens primärt grammatiska roll gör kopplingen mellan *på*-konstruktion och genitivkonstruktion (Ljunggren, SAG, SAOB). Det som förenar samtliga dessa framställningar är att prepositionen *på* betydelsemässigt så starkt förknippas med lokalisering att de aldrig är beredda att helt och hållet frånta *på* dess rumsliga betydelseelement och i vissa fall betrakta den som ett renodlat syntaktiskt instrument. Det är därför också symptomatiskt att dessa framställningar inte (förutom SAOB) illustrerar »kroppsdels-*på*», där prepositionens roll, som vi skall se, måste ses som primärt syntaktisk.

2.2 Partitivitet

En studie över prepositionen *på* som däremot tar upp dess användning i kroppsuttryck är Norén 1999. Hennes studie är ett försök till ny semantisk kategorisering av det rika exempelmaterial som ges i SAOB i den långa artikel som där ägnas prepositionen *på* (1957 sp. 2557–2703), en kategorisering som kompletteras av material från korpusen Press97. Studien är förankrad i kognitionsteori, med tanken om ett »Föremål» som genom prepositionen *på* relateras till ett »Område», en relation som i det prototypiska fallet är lokaliserande, men som genom t.ex. grammatikalisering kan förändras: Från att utgöra separata entiteter i prototypfallet kan de i en grammatikaliserad förbindelse bli till »del och helhet av samma företeelse» (Norén 1999 s. 285). Norén kan på så sätt sägas företräda en partitivistisk snarare än lokativistisk syn på den roll som prepositionen *på* spelar i dessa förbindelser. Hon markerar i en not (s. 287) den skillnad i synsätt i förhållande till Ekberg 1991 som hon därvid intar genom att tala om grammatikalisering om det som Ekberg ser som »en expanderad användning av grundbetydelsen» (not s. 287), dvs. den lokativa betydelsen.

Två av de fem exempel som Norén ger (s. 287) för att illustrera »del av helhets»-relationer är hämtade från kroppsuttryckens område: *Ett blodprov i hälen på alla barn* och *Ett slag i ansiktet på alla arbetslösa*, båda från Press97.

Norén noterar (s. 291) den höga frekvens som *på* i Press97 uppvisar i den betydelse där den »är grammatikaliserad till 'del av helhet'» (s. 291), liksom

hon också nämner möjligheten till tolkning av konstruktionen »som en variant till genitivattribut», varigenom hon ansluter sig till den syn som också företräds av flera lokativistiskt inspirerade forskare. Hon utesluter i detta sammanhang – och som slutkläm i artikeln – inte möjligheten att den syntetiska konstruktionen på sikt kan få se sig utkonkurrerad av den analytiska: »Och om grammatiska formord ökar sin domän på bekostnad av böjning kanske genitivattributen mer och mer får stryka på foten för konstruktioner med *på*» (s. 292).

I en monografi om den skandinaviska nominalfrasen (Julien 2005) ägnas några sidor åt den konstruktion som här sysselsätter oss. Av det som där sägs (s. 189) framgår klart att författaren ser relationen som partitiv i grammatikaliserade *på*-konstruktioner (»part-whole relations»; s. 189), men inte bara i dem som uttrycker kroppsdelstillhörighet, utan också i dem som uttrycker andra partitiva relationer:

But when the possessee is a body part and the possessor is expressed as a common noun, an alternative in Norwegian [till konstruktionen *hovudet hennes Kari*] is to use the construction shown in (5.96b) [*hovudet på jenta*]. Here the possessor is contained in a PP headed by a preposition which is not the regular possessive P. Instead, it is the same preposition that is used to express part-whole relations generally, as we saw in (5.18) [*beinet på stolen*]. (S. 144)

Julien jämför således användningen av *på* i kroppsdelsbetecknande (*hovudet på jenta*) och icke kroppsdelsbetecknande (*beinet på stolen*) förbindelser, vilket vi också såg Norén göra när hon exempelvis jämför *hålen på alla barn* med *thet öffuersta på berghen* (från SAOB; 1541) (Norén 1999 s. 287), och vilket också är fallet i Faarlund et al. 1997 (s. 440 ff.), som under beteckningen *partitiv* behandlar såväl konstruktioner av typen *hodet på ham* som *håndtaket på døra* eller *setet på stolen* (jfr Johannessen et al. 2014 och Lødrup 2009 s. 223).

SAG intar i detta avseende en särställning eftersom man där ser »försvagad rumsbetydelse» (lokativ betydelse) som förenlig med »del-helhets-relation» (partitiv betydelse) (SAG 2 s. 707). I ett fall som »*toppen {på/av} isberget*» (SAG 3 s. 101) skulle *på* alltså samtidigt ange »partitivitet» (3 s. 101) och lokativitet.

2.3 Possessivitet

Två viktiga studier över bruket av prepositionen *på* när denna inte uppträder i sin lokativa grundbetydelse tar fasta på dess roll som possessivmarkör: Johannessen

et al. 2014 och Lødrup 2009. I den första studien behandlas »kroppsdels-*på*» endast subsidiärt som ett bland flera sätt att uttrycka »eierskapsrelasjoner», medan Lødrups långa artikel exklusivt behandlar denna konstruktion. Redan av artiklarnas titlar framgår det synsätt som författarna vill förmedla med sina artiklar, nämligen uppfattningen av prepositionen *på* som en markör av possessivitet (eller »eierskap») snarare än lokativitet eller partitivitet.

I Johannessen et al. 2014 (s. 76) deklarerar redan inledningsvis i avsnittet rubricerat »Relasjonelle nomen: Kroppsdelar» (s. 75) att »[k]roppsdelsnomen kan ta possessive uttrykk med *på* i norsk, svensk og dansk» och som exempel ges bl.a. för svenskans del *huvudet på dem* och för danskans *munden på dig* (s. 76). I analysen av konstruktionen poängteras vidare att det possessiva *på* på ett fundamentalt sätt skiljer sig från det lokativa: »Possessiv-*på* har en annen betydning enn lokativt *på*» (s. 79). Av den lokativa grundbetydelse »som inne-bærer at det som er i relasjonen hviler på overflaten av objektet til preposisjonen – helst horisontalt, men også vertikalt» (s. 79) finns ingenting kvar i kroppsdels-konstruktionen. Det argument som ges för att visa detta är att »kroppsdels-*på*» saknar semantisk relevans:

Konstruerte eksempler som *tarmene på gutten* og *leveren på henne* viser at *på*-possessiven ikke har denne betydningen. Det er altså irrelevant at dette er kroppsdeler som er 'inni' oss, og ikke 'på' oss. (S. 79)

Denna analys utsträcks dock inte till att gälla uttryck för ägandeförhållanden utanför kroppsdelnas område. Exempelvis är den analys som ges för en fras som *håndtaket på døren* densamma som ges av t.ex. Faarlund et al. (1997 s. 440 ff.) eller SAG (3 s. 101). Frasen betraktas här såsom förmedlande en »del-hele-relasjon» (s. 88), dvs. en partitiv snarare än possessiv relation.

Lødrups artikel (2009) ägnas som sagt helt och hållet åt en analys av prepositionen *på* använd för att ange kroppsdellhörighet. Och i likhet med Johannessen et al. (2014) företräder han en strikt possessivistisk syn på konstruktionen i fråga. Redan i artikelns inledning slås det fast att en fras som *hodet på ham* representerar en konstruktion som är »very different from the partitive construction» (s. 224). Han är dock enig med Johannessen et al. om att possessiviteten upphör och partiviteten inträder när man går från person- till sakrelationer. Sålunda uppfattas av Lødrup en fras som *håndtaket på døra* (s. 233) som uttryck för en partitiv snarare än possessiv relation. Ett argument som anförs i detta sammanhang (s. 228–229) är att »non-restrictive modifiers» (*skitne* i 8–9) är förenliga med partitiver (8) men inte med possessiver (9), medan däremot »restrictive modifiers» (*skadede* i 10) är förenliga med possessiver (10):

(8) De pusset det *skitne* håndtaket på døra (cit. Lødrup 2009 s. 229)

(9) *De vasket det *skitne* hodet på ham (cit. ibid.)

(10) De vasket den *skadede* fingeren på ham (cit. ibid. s. 228)

Det som framför allt står i centrum för Lødrups artikel är frågan om *på*-konstruktionens syntaktiska konstituens. Utgör i en sats som (11) (Lødrup s. 226) *leveren på ham* en sammanhållen nominalfras med prepositionsfrasen som attributiv bestämning till kroppsdelsbeteckningen (*leveren*) eller bör *på*-frasen snarare ses som ett indirekt objekt till satsens verb (*fjerne*)?

(11) De måtte *fjerne leveren på ham*

Lødrup talar i det första fallet om en »BIP construction» (»Body part noun with Internal Possessor») (s. 224) och i det andra om en »BEP construction» (»Body part noun with External Possessor»). Han uppfattar båda tolkningarna som i lika grad acceptabla och påpekar i detta sammanhang BEP-konstruktionens likhet med den i franskan extremt vanliga konstruktion som Lødrup benämner »the dative external possessor construction» (s. 223 et passim), en konstruktion vars parallellitet med *på*-konstruktionen behandlas ganska ingående av Lødrup och som också varit föremål för kontrastiva studier i ett europeiskt perspektiv (König & Haspelmath 1998, Haspelmath 1999). Lødrup beskriver på följande sätt de båda möjliga tolkningar av den sats som exemplifieras i (11):

Even if the verb *fjerne* 'remove' is a two-place verb, it occurs with three arguments in the BEP construction. The BEP construction adds an argument that is not part of the valency of the verb. In this respect, the BEP construction is like the dative external possessor construction. The possessor PP will be assumed to be an indirect object, again paralleling the dative external possessor construction. (S. 236)

It was shown in section 3 that a sentence such as (55) above [*De måtte fjerne leveren på ham*] also has an analysis as a BIP construction. The option of analyzing the relevant sentences as BEP or BIP constructions has consequences for the assignment of semantic roles. With the BEP analysis, the verb has an extended valency, with one extra argument, which means that there is one extra role to assign. With the BIP analysis, on the other hand, the PP is a modifier of the noun, and the BIP noun phrase gets one role as a whole. (S. 236)

Det måste dock konstateras att likheten mellan de nordiska språkens *på*-konstruktion och franskans dativ-konstruktion är ganska ytlig, vilket också Lødrup medger (s. 239): »Norwegian does not have any direct equivalent of the dative external possessor construction.»

- (12a) De måtte fjerne leveren *på ham*
 (12b) Ils ont dû *lui* enlever le foie (min övers.)
 (12c) *De måtte fjerne *ham* leveren

Vi skall återvända till denna fråga i avsnitt 3.

3. Diskussion

3.1 Possessivitet vs lokativitet

Jag anser, i likhet med Lødrup (2009) och Johannessen et al. (2014), att prepositionen *på* i kroppsuttryck av den typ som primärt sysselsätter oss i denna artikel är en renodlad possessivmarkör, dvs. ett grammatiskt element, som följaktligen varken förmedlar en lokativ eller en partitiv idé i egenskap av länk mellan de båda förbundna nominala leden. Användningen av *på* i denna roll kan ses som resultatet av en grammatikaliseringsprocess av det slag som Ralph (1984) anger som typiskt för vissa prepositioner i det svenska språket. För att beteckna denna process väljer jag termen *possessivering*. I ett uttryck som *hjärtat på honom* »possessiverar» således *på* en underliggande semantisk relation av lokalisering ('hjärtat är beläget i honom'). Det faktum att possessiveringen här är obligatorisk trots att dess preposition i sin lokaliserande betydelse inte uttrycker den semantiska idé av »inneslutning» som det är fråga om ('hjärtat är inneslutet i kroppen') utgör det starkaste argumentet för att betrakta prepositionen *på* som ett grammatiskt redskap. Vi har redan sett Johannessen et al. (2014 s. 79) framföra detta argument som ett bevis på den strikt grammatiska status som prepositionen *på* uppnått i denna konstruktion. En sats som (13a) är följaktligen med prepositionen *i* ogrammatikalisk trots hjärnans inneslutning i människans kropp:

- (13a) Jag undrar vad som rör sig i hjärnan *på*/**i* den mannen

På-konstruktionens strikt grammatiska karaktär visas också av det faktum att den i en sådan sats är utbytbar mot en konstruktion med *s*-genitiv (13b), en parallellism som påpekas både i SAOB och SAG, i det senare fallet dock utan illustrerande exempel hämtade från kroppsuttryckens område. I SAOB:s fall är det symptomatiskt att de exempel som ges från detta område är sådana som är i linje med SAOB:s allmänna syn på *på*-konstruktionens lokaliserande natur: *huvudet på honom* (»överst/upptill befintlig del»), *ögonen på honom* (»yttre del»), medan man noterar en total avsaknad av exempel där det inte är fråga om

»överst», »upptill» eller »yttre» befintliga kroppsdelar eller kroppsorgan, utan där *på* markerar »inneslutning», som i t.ex. *hjärtat på mig* eller *hjärnan på mig*:

(13b) Jag undrar vad som rör sig i hjärnan *på* den mannen/den mannens hjärna

Det faktum att **hjärnan i den mannen* är en ogrammatikalisk nominalfras är inte heller kopplat till att denna fras i (13a), liksom i (14), är rektion i en prepositionsfras som intar den syntaktiska funktionen adverbial (**i hjärnan i den mannen*). Possessiv konstruktion genom *på*-fras eller *s*-genitiv är också av nöden i objekts- (15) och subjektsfunktion. Det senare fallet tycks endast återfinnas i satser med en verbfras i form av kopula + predikativ (16) (jfr Lødrup 2009 s. 230–231):

- (14) Så, när de hade kommit ett stycke, såg han provande upp på fadern, ryckte ett tag *i* armen *på honom* (Pär Lagerkvist) [= 'i hans arm']
- (15) Alltid såg man de svarta fotsulorna *på honom* när han skyndade omkring därinne på sina ivriga fötter (Pär Lagerkvist) [= 'hans svarta fotsulor']
- (16) Läpparna *på oss* var alldeles kalla av det kyliga källvattnet (Pär Lagerkvist) [= 'våra läppar']

Däremot är subjektsfallet mycket vanligt med *på*-frasen skild från sitt huvudord och placerad postverbalt i extraposition. Denna konstruktion förekommer dock endast i satser med passivt (t.ex. *Levern avlägsnades på honom*) eller med icke-akusativt verb, dvs. ett verb vars subjekt inte är semantisk agent (jfr Lyngfelt 2007 s. 92–93, som föredrar termen *medialt verb* framför *icke-akusativt verb*, eng. *unaccusative verb*). Det senare är synnerligen vanligt hos Pär Lagerkvist. Se exempel (17–22):

- (17) Bara hjärtat *bultade* på honom
- (18) Hon är gullhårig, alldeles burrig i huvudet, ögonen *tindrar* på henne
- (19) Tobias stod alldeles förkrossad och hörde på detta. Läpparna *darrade* på honom och han kunde knappt få fram ett ord
- (20) Bara modern suckade ibland och läpparna *skälvde* på henne när hon läste
- (21) Han hördes inte heller, bad inte högt, men kinderna *glödde* på honom
- (22) Axlarna *skakade* på henne och hon höll händerna för sitt rödburriga ansikte som för att dölja det

Splittringen inträffar normalt också i satser med kopula + predikativ, men är där inte, som vi såg av exempel (16), tvingande, vilket förefaller vara fallet i satser med icke-akusativt verb:

- (23) Ansiktet var alldeles stelt *på honom* (Pär Lagerkvist) [= 'Ansiktet på honom var ...']
- (24) [...] – hon stod och såg hånfullt ner på mig och jag märkte för första gång att munnen blev lite sned *på henne* när hon log (Pär Lagerkvist) [= 'munnen på henne blev ...']

Denna konstruktion aktualiserar frågan huruvida nominalfrasen här bör betraktas som en enda diskontinuerlig syntaktisk konstituent eller om dess formella splittring också bör anses medföra en funktionell sådan genom att åstadkomma en upplösning av det attributiva bandet till huvudordet och samtidigt en syntaktisk anknytning till satsens verb. Vi har redan sett Lødrup förespråka en sådan analys i satser där nominalfrasen står som objekt (15), men han tillämpar även denna analys på satser »with unaccusative and passive verbs» (2009 s. 231), dvs. på satser vars verb är »icke-ackusativa». Subjektet är således här i Lødrups ögon en »two constituent construction», med en *på*-fras hänförande sig till satsens »icke-ackusativa» verb (*bulta, tindra, darra, skälva, glöda, skaka* i 18–23). Konstruktionens »possessor» betraktas således som »external», eftersom *på*-frasen uppfattas som en del av verbets valens snarare än som ett underordnande led i en nominalfras. Det rör sig om vad Lødrup kallar en »BEP construction» (Lødrup 2009 s. 227–228, 231).

En liknande analys av från sitt huvudord skilda prepositionsfraser återfinns i SAG (3 s. 448–450), dock utan exempel hämtade från kroppsuttryckens område. I förhållande till nominalfrasen *handeln med Frankrike* rör det sig enligt SAG (s. 448), i en sats som (25), om ett fall av »adverbialiserat attribut»: separationen från huvudordet förmodas inte resultera i en diskontinuerlig nominalfras, utan i att en prepositionsfras som i direkt anslutning till sitt huvudord är attributiv i postverbal position blir adverbial, dvs. syntaktiskt får »funktionen av adverbial i verbfrasen» (s. 448):

- (25) I år har handeln ökat med Frankrike

Det närmaste SAG kommer kroppsuttrycken med *på*-fras i sin exemplifiering av denna »adverbialisering» är de prepositionsfraser, med bl.a. prepositionen *på*, som »anger den helhet varav huvudordets referent är en oförytterlig del»: *Taket på huset är rött* > *Taket är rött på huset* (s. 448). Skillnaden i förhållande till ett exempel som (25) sägs här ligga i att »prepositionsfrasen också semantiskt uppfattas som (rumsangivande) bestämning i verbfrasen eller hela satsen» (s. 448).

Denna analys förefaller inte övertygande. Enligt min mening resulterar inte prepositionsfrasens extraponerings i dess »adverbialisering» utan endast i att en sammanhållen nominalfras blir diskontinuerlig. Operationen påverkar således inte syntaktiskt prepositionsfrasens attributiva status. Detta visas redan av det faktum att varken satsen *I år har handeln ökat med Frankrike* eller *Handeln med Frankrike har ökat i år* besvarar frågan *Vad har ökat med Frankrike i år?* utan *Vad har ökat i år?*, lika litet som satsen *Taket är rött på huset* utgör ett svar på frågan *Var är huset rött?* En prepositionsfras som *med Frankrike* ingår inte i verbet *öka*:s valens, vilket däremot prepositionsfraser som *med 20 %*, *med inträdet i EU*, *med åren* osv. skulle göra:

(26) *Handeln med Frankrike har i år ökat med 20 %*

Diskontinuerliga nominalfraser är synnerligen vanliga i germanska och romanska språk. Nominalfrasens splittring är i allmänhet motiverad av hänsyn till meningens formella jämvikt utifrån de ingående satsledens längd. Splittringen är stilistiskt betingad om det, som i (25), i stort sett råder formell balans mellan meningens subjektled (*handeln med Frankrike*) och predikatsled (*har ökat i år*) men om skillnaden i längd mellan leden är betydande, vilket inte minst är fallet i predikativa satser (dvs. i satser där predikatsledet utgörs av kopula + predikativ), så motiveras splittringen av denna volymskillnad och blir följaktligen snarare syntaktiskt betingad:

- (27a) 'Klyftan är avsevärd mellan författarnas språkbruk och det som grammatikerna förespråkar' ('Klyftan mellan ...')
- (27b) 'The gap is considerable between the usage of the writers and that advocated by the grammarians' ('The gap between ...')
- (27c) L'écart est souvent considérable entre l'usage des écrivains et celui que préconisent les grammairiens (Robert-Léon Wagner) ('L'écart entre ...')

Diskontinuerliga nominalfraser är vanliga inte bara med attribut i form av prepositionsfraser (som i 25 och 27) utan också med andra typer av fraser och dessutom bisatser (Eriksson 1993 s. 191–195 et passim). Exempelvis är de mycket vanliga i meningar med final relativsats. Detta gäller såväl svenska som ett romanskt språk som franska. I en mening som (28) är det uppenbart att frasen *sur le port* ('i hamnen') anger den aktuella restaurangens läge och inte på något sätt är kopplad till relativsatsens verb *connaître* ('känna till'). På samma sätt är det klart att prepositionsfrasen i (29) inte anger platsen för inköpet av den lilla gården (*la petite ferme*), utan endast dennas geografiska läge. Det framgår av dessa exempel att den splittrade nominalfrasen faller sig lika naturlig i svenskan som i franskan:

- (28) Je vais vous amener à *un petit restaurant* que je connais *sur le port* (François Mauriac)
[’Jag ska ta dig med till *en liten restaurang* som jag känner till *i hamnen*’]
- (29) A cette somme elle ajouta mentalement le prix d’estimation d’*une petite ferme* qu’elle avait achetée *entre Vertes et les Hauts Ponts* (Jacques de Lacretelle)
[’Till denna summa lade hon i tanken det uppskattade priset för *en liten gård* som hon hade köpt *mellan Vertes och les Hauts Ponts*’]

Samma kritik kan riktas, tycks det mig, mot Lødrups analys (2009) av *på*-frasen i kroppsdelsuttryck. Jag finner det svårt att dela hans åsikt att den av honom analyserade satsen *De måtte fjerne leveren på ham* (s. 236) skulle tillåta en BEP-tolkning vid sidan av den i mina ögon naturliga BIP-tolkningen och att denna möjlighet skulle bero på att *på*-frasen (*på ham*) här tillför verbet *fjerne* ett tredje argument, vilket visserligen normalt inte ingår i detta verbs valens men som i detta sammanhang ses som ett »extra argument» (s. 236) utifrån tesen om en »extended valency» hos verbet *fjerne*. Syntaktiskt betyder detta att frasen *på ham* med BEP-tolkningen analyseras som »indirect object» (s. 236) till detta verb. Men *fjerne* är inte ett verb som, i likhet med t.ex. *tänka* eller *bero*, »konstrueras med» prepositionen *på*.

Frånsett det faktum att ett verb som *fjerne* är funktionellt inkompatibelt med en *på*-fras betecknande kroppsdelstillhörighet – liksom *möta* är det med frasen *med Frankrike* (SAG), *känna till* med *i hamnen* (28) eller *köpa* med *mellan Vertes och les Hauts Ponts* (29) –, så utgörs, enligt min mening, det starkaste argumentet mot den föreslagna BEP-analysen av det förhållandet att prepositionen i den analyserade norska satsen förblir *på* även i extraposition (*Leveren måtte de fjerne på/*i ham*; Lødrup 2009 s. 226), detta trots att det i denna sats är fråga om ett inneslutet kroppsorgan (*leveren*) och att man därför skulle förvänta sig prepositionsbyte (*på* > *i*) som en effekt av den »adverbialisering» som extraponeringen i sig, enligt SAG, medför. Det uteblivna prepositionsbytet visar, menar jag, att extraponeringen inte bryter det underordningsförhållande som *på*-frasen står i till huvudordet vid direkt anslutning utan att detta förhållande gör sig gällande också »på avstånd». *På*-frasen är således även i extraposition en attributiv bestämning med en strikt grammatisk uppgift, nämligen possessivmarkörens. Det rör sig följaktligen om en diskontinuerlig nominalfras. Denna analys är naturligtvis också tillämplig på exempel som (17–22), vars »icke-ackusativa» verb (*bulta*, *tindra*, *darra*, *skälva*, *glöda*, *skaka*) inte ens genom »extended valency» som argument kan ta *på*-fraser av den typ som ssyselsätter oss här.

Det är dock viktigt att notera att det i fråga om »inneslutna» kroppsorgan som hjärta (30–31) eller ögon (32–33) kan ske en »adverbiell glidning», som då yttrar sig i prepositionsbyte: prepositionen som i den sammanhållna nominalfrasen var possessiv (*på*) blir i extraposition lokativ (*i*) och den fras som prepositionen inleder får därigenom adverbiell funktion och lokaliserande betydelse (30a). Om emellertid denna fras sammanförs med det kroppsdelsbetecknande substantivet (*hjärtat*, *ögonen*), resulterar denna »adnominalisering» i att den possessiva prepositionen *på* återinträder som förbindelselänk (30b) medan »adnominalisering» utan prepositionsbyte ger upphov till en sats vars grammatikalitet kan ifrågasättas (30c). Otvetydigt ogrammatisk blir en sats av denna typ om den omvandlas till en opersonlig sådan (30d). Dessa båda operationer kan ses som ännu två argument för att prepositionen *på* i detta sammanhang måste betraktas som ett grammatiskt instrument. »Normalkonstruktionen» illustreras således av exempel som (17) (*hjärtat*) och (18) (*ögonen*):

- (30a) Hjärtat bankade *i honom*, ögonen var heta som om han haft feber (Pär Lagerkvist)
- (30b) 'Hjärtat *på honom* bankade'
- (30c) '?Hjärtat *i honom* bankade'
- (30d) 'Det bankade i hjärtat *på/*i honom*'
- (31) Nu var det överståndet för denna gången, hjärtat kändes riktigt lätt *i honom* (Pär Lagerkvist)
- (32) Han satt där nedtyngd och mörk, med ett drag av bitterhet kring munnen, och ögonen glödde *i honom* med en farlig glöd (Pär Lagerkvist)
- (33) Han strök sig över det korta, framåtkammade håret [...] och de svarta ögonen glittrade *i honom* när han såg på mig (Pär Lagerkvist)

I alla hittills citerade exempel med possessiv *på*-fras är denna utbytbar mot *s*-genitiv eller possessivt pronomen, en fri konkurrens som illustreras av exempelpar som (34–35) och (36–37), hämtade från Google (sökning 2011-03-02). Denna fria konkurrens utgör i mina ögon ytterligare ett argument för den grammatiska tolkningen av prepositionen *på*:

- (34) *Det vattnas i munnen på mig* när jag tänker mig sittandes i min soffa och spela GTA IV på högsta volym (www.cheops.nu/?m=200805)
- (35) Denna kväll lagar Fritte nudlar med hemtorkad röra, samt färsk ingefära, *det vattnas i min mun* när jag känner dofterna (www.stebo.se)
- (36) *Det gör ont i hjärtat på mig* när jag tittar på bilderna från i sommar (www.nata-samirosovic.blogspot.com)
- (37) *Det gör ont i mitt hjärta* när jag ser den där bilden (www.cutiepaj.blogg.se)

Konkurrensen inbegriper naturligtvis också den konstruktion i vilken »kroppsdelsägaren» inte är explicit angiven eftersom dennes identitet, i denna speciella konstruktionstyp, praktiskt taget alltid är given utifrån sammanhanget (jfr Lødrup 2009 s. 245–246). Explicit possessivmarkering medelst genitiv-*s* eller *på*-fras är här således strängt taget redundant. Det kan till och med vara så att konstruktionen utan explicit possessivmarkering är den mest frekventa (sökning på Google 2016-01-18):

(38a)	det gör ont i <i>hjärtat</i> när ...	736 träffar
(38b)	det gör ont i <i>mitt hjärta</i> när ...	622 träffar
(38c)	det gör ont i <i>hjärtat på mig</i> när ...	9 träffar

Ibland tillkommer en fjärde konstruktion, nämligen den i vilken ett objektspronomen (*mig*) kombineras med prepositionsfrasens substantiv i bestämd form (*i hjärtat*):

- (39) Det skar *mig i hjärtat* att se honom syssla med dessa välkända ting (Pär Lagerkvist)

En Google-sökning (2016-01-18) på sekvensen *det skär [hjärta] när* visar hur denna konstruktion kan förhålla sig frekvensmässigt till de tre övriga:

(40a)	det skär i <i>hjärtat</i> när ...	4 060 träffar
(40b)	det skär i <i>mitt hjärta</i> när ...	1 120 träffar
(40c)	det skär i <i>hjärtat på mig</i> när ...	598 träffar
(40d)	det skär <i>mig i hjärtat</i> när ...	65 träffar

Exempel (40d) representerar den typ som närmast förefaller motsvara den för de romanska språken karakteristiska konstruktionen med så kallad »possessiv dativ» (41a–c), vilken i princip inte existerar i svenskan (41d), förutom, kanske man kan anse, i några fall där verbet är intransitivt (t.ex. *räcka* och *nå*) och prepositionsfrasen adverbial (*till vadera*) (42), och framför allt i metaforiska uttryck av typen *stiga någon åt huvudet*, *stå någon upp i halsen*, *ligga någon varmt om hjärtat*. I svenskan är de vanligaste motsvarigheterna en konstruktion med akkusativt reflexivpronomen och adverbial prepositionsfras: *tvätta sig om händerna*, eller en icke-reflexiv konstruktion med kroppsdelsbeteckningen som direkt objekt: *tvätta händerna*. Men en fransk possessiv dativ kan i svenskan också motsvaras av en *på*-fraskonstruktion i fall där *det skär mig i hjärtat*-typen inte förefaller tillämplig: *dröp om öronen på honom* > *'dröp honom om öronen' (43):

(41a)	franska: se laver les mains
(41b)	spanska: lavarse las manos
(41c)	italienska: lavarsi le mani
(41d)	svenska: *tvätta sig händerna

(42) Byxorna räckte/nådde *honom* bara till *vaderna* [’bara till vaderna *på honom*’]

(43a) Regnet dröp om öronen *på honom* (Josef Kjellgren)

(43b) ’La pluie lui dégouttait *des oreilles*’ (övers. Philippe Bouquet)

Inte minst i subjektsfunktion är korrespondensen mellan *på*-fras och possessiv dativ tydligt framträdande (44a och 44d). Korrespondensen gäller också genitivkonstruktionen (44b och 44e), men däremot inte den genitivlösa konstruktionen (44c och 44f), eftersom franskan, i likhet med engelskan, har ett behov av att explicitera ägandeförhållanden, inte minst på kroppsdelsuttryckens område (46). Även exempel (45) illustrerar denna korrespondens och brist på sådan mellan svenskan och franskan:

(44a) Il était nerveux, *les lèvres lui* tremblaient (www.missionelsalvador.org/lettres.php)

(44b) ’Il était nerveux, *ses lèvres* tremblaient’

(44c) *’Il était nerveux *les lèvres* tremblaient’

(44d) ’Han var nervös, läpparna darrade *på honom*’

(44e) ’Han var nervös, *hans* läppar darrade’

(44f) ’Han var nervös, *läpparna* darrade’

(45a) *Le cœur lui* battait si fort qu’il dut s’arrêter pour reprendre haleine (Julien Green)

(45b) ’*Son cœur* battait si fort qu’il ...’

(45c) *’*Le cœur* battait si fort qu’il ...’

(45d) ’Hjärtat *på honom* slog så hårt att han blev tvungen att stanna för att hämta andan’

(45e) ’*Hans* hjärta slog så hårt att han ...’

(45f) ’*Hjärtat* slog så hårt att han ...’

(46) *Orden* slöt med ett djupt, kurrande skratt, och *tungan* gömde sig åter inne i *munhålan* (Vilhelm Moberg)

’*Sa phrase* se transforma en un rire, une sorte de roucoulement rauque, et *sa langue* disparut d’entre *ses lèvres*’ (övers. Raymond Albeck)

Däremot föreligger det inte, anser jag, någon korrespondens mellan romansk possessiv dativ och den skandinaviska konstruktionstyp som Lødrup benämner BEP, detta eftersom det inte, enligt min mening, existerar en konstruktion i vilken *på*-frasen är »external to the body part noun phrase» (2009 s. 247).

Det faktum att *på*-konstruktionen har en romansk motsvarighet i den s.k. possessiva dativen – vilken i sig måste betraktas som i hög grad grammatikaliserad –, liksom att den i svenskan konkurrerar inte bara med den konstruktion som har kroppsdelsbeteckningen i genitivform (*Hans hjärta bultade*) utan också med den som har denna beteckning i bestämd form (*Hjärtat bultade*) un-

derstryker ytterligare, tycks det mig, *på*-konstruktionens fundamentala karaktär av grammatiskt redskap.

3.2 Possessivitet vs partitivitet

Bland de framställningar som anlägger ett partitiviskt synsätt på den grammatikaliserade *på*-frasen, dvs. som ser relationen mellan huvudord och rektion i termer av »del av helhet», är det endast Norén 1999 och Julien 2005 som ger exempel från kroppsuttryckens område för att illustrera denna relation.

Norén anser, har vi tidigare konstaterat, att huvudord och rektion i grammatikaliserade *på*-förbindelser uttrycker respektive »del och helhet av samma företeelse» (1999 s. 285). Den fråga som då inställer sig är att avgöra »företeelsens» natur och dess eventuella karaktär av »helhet» i förhållande till den »del» som huvudordet betecknar. Frågan är således vilken relation som råder mellan huvudord och rektion i de två kroppsdelsexempel som Norén ger i sin artikel (s. 287) under rubriken »Grammatikaliserad betydelse» (47–48). Att det inte rör sig om en partitiv sådan framgår av att *barn* och *arbetslösa* inte kan sägas utgöra »helheter» till kroppsdelarna *häl* respektive *ansikte*. Huvudord och rektion befinner sig betydelsemässigt på olika plan: *häl* och *ansikte* är rent beskrivande ord – »expressiva sememer» i Adolf Noreens terminologi (1904–1912 s. 65), medan *barn* och *arbetslösa* primärt har refererande betydelse, närmare bestämt generisk sådan, understruken av bestämningen *alla*. Den semantiska »helhet» som svarar mot kroppsdelarna är snarare den mänskliga kroppen som sådan, uttryckt i ordet *kropp*. Att det verkligen förhåller sig så visas av att den possessiva *på*-frasen är förenlig med denna »helhet» i en nominalfras med *på*-frasen som attribut till ordet *kroppen* (49–50), ett argument vars bärkraft förstärks av att *på*-frasen som attribut till ordet *kroppen* även uppträder i extraposition (51). Det är till och med möjligt att på Google (sökning 2017-05-20) finna exempel – och helt naturliga sådana – i vilka uttrycken för kroppsdel (*hjärtat*, *muskel*, *ben*), kroppshelhet (*kroppen*) och »kropps(dels)ägare» (*mig*, *honom*) samexisterar i en och samma nominalfras (52–54). I dessa fall tycks rektionen undantagslöst ha pronominal form, och tillika »pronominal betydelse», i Noreens användning av termen *pronomen* (1904–1912 s. 66–67) som beteckning på en språklig enhet med referentiellt betingad betydelse (deiktisk eller anaforisk sådan; jfr Noreen s. 72–74):

(47) Ett blodprov i hälen *på alla barn* (Press97; cit. Norén s. 287)

(48) Ett slag i ansiktet *på alla arbetslösa* (Press97; cit. Norén s. 287)

- (49) Det kryper i *kroppen på mig* när jag har för lite att göra
(www.helalahslingland.se/bostadspuls/gunnar-har-ett-bed-and-beakfast-pa-sin-vind)
- (50) Det syntes att råtten sprang runt *kroppen på mannen* med vesslan efter sig
(sv.svenskanoveller.wikia.com/wiki/Råttfångaren)
- (51) [...] sedan svullnar ögonen och tungan och de kan inte tala ordentligt och *kroppen* blir alldeles röd *på dem* och det tränger ut orent blod genom huden (Pär Lagerkvist)
- (52) Med tanke på Izas viltintresse stannade *hjärtat i kroppen på mig* samtidigt som jag hann tänka »Shit, ett rådjur. Nej, en räva. Nej, en Strimma
(<https://vallterrier.com/2007/05/>)
- (53) En vecka utan att sitta på hästryggen gör så att det kryper i *varenda muskel i kroppen på mig* (nouw.com/linastroom/2014/08)
- (54) Då skulle de krossa *vartenda ben i kroppen på honom* (<https://books.google.se/books?isbn=8791466393>)

Enligt Julien utgör *på*-konstruktionen vid kroppsdelar (*hovudet på jenta*) ett specialfall av uttryck för »part-whole relations more generally» (2005 s. 189), därav användningen av prepositionen *på*, som i *beinet på stolen* (s. 144). Men exemplet *hovudet på jenta* illustrerar inte, enligt min mening, en »part-whole»-relation, därför att det referentiella *jenta* inte utgör semantisk »helhet» till kroppsdelordet *hovudet*. Däremot illustrerar frasen *beinet på stolen* en semantiskt sett partitiv relation mellan de förbundna leden som genomgått possessivering i ett uttryck där den semantiska integrationen är fullständig, dvs. där »delen» utgör en helt integrerad del av »helheten»: en stol utan ben är inte längre en stol.

Graden av semantisk integration är lägre i t.ex. *motorn på bilen*, där samma betydelseinnehåll kan uttryckas lokaliserande: *motorn i bilen*: en bil förblir en bil också utan motor. Man kan i detta sammanhang jämföra två fraser som *besättningen på planet* och *passagerarna på planet*, där den förra, av naturliga skäl, uppvisar högre grad av semantisk integration än den senare, därav den fakultativa tillämpningen av possessivering i detta fall: *passagerarna i > på planet*, och obenägenheten att i ett sådant fall använda genitivkonstruktion: *planets passagerare* (jfr det naturligare *planets besättning*). Detta gäller knappast i det första fallet: *besättningen på > i planet*.

Den specifikt partitiva och »semantiskt mest neutrala prepositionen» (SAG 3 s. 100–101) *av* är dock möjlig vid sidan av *på* i vissa uttryck för komplett integrerade relationer: *framsidan av > på huset, toppen av > på berget*.

Till skillnad från Norén och Julien anser Lødrup (2009) och Johannessen et al. (2014) att kroppsdelskonstruktionens *på* inte är identiskt med det *på* som uppträder i förbindelser som uttrycker sakrelationer, som t.ex. i frasen *hånd-taket på døra/døren*, vilken ges som exempel på partitivitet av både Lødrup (s. 233 et passim) och Johannessen et al. (s. 66, 88 et passim). Enligt min mening föreligger ingen principiell skillnad på prepositionen *på*:s användning i kroppsrelationer och i sakrelationer: Det rör sig i båda fallen om en analytisk variant av den morfologiska genitivkonstruktionen. Frasens *på* är således varken lokativ (jfr SAG 3 s. 101) eller partitiv, utan strikt possessiv: Varken handtagets placering *på* dörren eller dess status som integrerad del av dörren kan tas till intäkt för att betrakta relationen som lokativ respektive partitiv. Det skulle i så fall vara svårt att förklara det faktum att varken **benen under bordet* (lokativisering) eller **benen av bordet* (partitivisering) är möjliga vid sidan av *benen på bordet*, liksom att possessivering endast är fakultativ i vissa fall av »inre placering» och av semantiskt låg integrationsgrad i sakrelationer: *motorn på/i bilen*, och i fall av total integration uttryckt i form av den specifikt »partitiva» prepositionen *av*: *framsidan av/på huset*, *toppen av/på berget*.

4. Slutsatser

Prepositionen *på*, i likhet med *av*, intar en särställning i det svenska prepositionssystemet genom att i vissa fall av attributiv användning ha genomgått en grammatikaliseringsprocess som berövat den dess lokaliserande grundbetydelse och som förvandlat den till ett formelement vars centrala roll är den samma som substantivets genitiv-*s*, dvs. possessivmarkörens. Denna roll är primärt av grammatisk natur. Prepositionen svarar för den syntaktiska kopplingen mellan de båda nominala leden på så sätt att den tillförsäkrar att den prepositionsfras som den inleder skall uppfattas såsom syntaktiskt underordnad det nominala huvudledet. Men på samma sätt som det genitiva *s*-suffixet semantiskt markerar något slag av »tillhörighet», detta begrepp taget i vid mening, så gäller det också för genitivkonstruktionens analytiska motsvarighet, dvs. *på*-konstruktionen, att den uttrycker ett sådant tillhörighetsförhållande. På det område som står i centrum för denna studie, dvs. kropps- och kroppsdelsuttrycken, är tillhörighetsförhållandet osedvanligt renodlat och entydigt. Man kan här med fog tala om att tillhörigheten får karaktär av »ägande»: Människan »äger» sin kropp med dess delar och organ. Ett tecken på parallelliteten på detta

semantiska område mellan possessivkonstruktion och genitivkonstruktion är att den ena alltid tycks vara utbytbar mot den andra: *Pelles arm* – *armen på Pelle*; *hans kropp* – *kroppen på honom*. Denna utbytbarhet gäller inte sakuttrycken: *Pelles bok* – **boken på Pelle*. Medan »ägandeförhållandet» dessutom är kontextuellt betingat på sakuttryckens område (*Här kommer äntligen Pelles taxi*), så är ägandebegreppet mer stabilt när det gäller kroppsuttrycken i så måtto att det inte tycks påverkas av kontextuella faktorer; det förefaller snarare lexikalt betingat: en fras som *armen på Pelle* (eller *Pelles arm*) tolkas oberoende av kontext såsom syftande på en av de båda armar som utgör delar av Pelles kropp.

Det som gäller för *på* gäller inte för övriga lokativa prepositioner i svenskan, inte ens dess alla kategorier mest frekventa preposition *i* (Harstad 1999), som i attributiva förbindelser aldrig företer någon effekt av en liknande desemantisering. Dess lexikala rumsbetydelse tycks alltid förbli mer eller mindre intakt, till och med i uttryck för »ägandeförhållanden» där varken possessiv (*på*) eller partitiv (*av*) preposition är möjlig, som i en nominalfras som *sidorna i boken*.

Grammatikaliseringen i fråga, definierad således som en possessivering av en underliggande lokativ relation, kommer klarast till uttryck i den konstruktion som primärt varit föremål för analys i föreliggande studie, dvs. den som via satsens verb uttrycker omständigheter kring kroppsdelar och kroppsorgan vars »possessor» *på*-frasens rektion anger. Det föreligger inte i denna konstruktion någon kvardröjande fastän »försvagad» idé av lokalisering, inte ens i de många fall där det rör sig om »yttre» kroppsdelar vars placering anges med *på* om prepositionsfrasen är adverbial: 'Benen sitter *på* kroppen'. Det främsta argumentet för att betrakta prepositionen *på* som primärt grammatisk utgörs, har vi sett, av det faktum att valet av prepositionen *på* är obligatoriskt även i fråga om kroppsdelar och kroppsorgan med »inre» placering i kroppen: 'Munnen är belägen *i* kroppen'.

Inte heller kan prepositionen *på* i den analyserade »kroppsdelskonstruktionen» anses förmedla en partitiv relation mellan huvudord och rektion, dvs. den relation som prepositionen *av* prototypiskt förmedlar i attributiv ställning. Denna analys stöds främst, har vi konstaterat, av det faktum att prepositionens rektion här inte uttrycker den »helhet» varav kroppsdelsbeteckningen skulle utgöra en »del». Det rör sig således inte om en del-helhets-relation. Kroppsdelens »helhet» är kroppen i sig, inte den person som uppbär kroppen i fråga. *På*-frasen har renodlat possessiv status, vilket framgår allra tydligast av att den är kompatibel med både »delen» (*hjärtat på mig*) och »helheten» (*kroppen på mig*).

Det är slutligen viktigt att påpeka att possessiveringen enligt min mening (jfr Lødrup 2009 och Johannessen et al. 2014 för ett annat synsätt) inte begränsar sig till kroppsuttrycken, utan att den också kan påverka relationer mellan nominala led på sakuttryckens område. Problemet är att bestämma förutsättningarna för och omfattningen av denna utvidgning av *på*-konstruktionens användning. Det som är avgörande i detta sammanhang är, har vi konstaterat, graden av semantisk integration mellan de båda nominala leden. I de kropps(dels)betecknande uttrycken är denna integration hundraprocentig i så måtto att kropp och kroppsdelar är inalienabla element i beskrivningen av den person som prepositionens rektion refererar till. Detta är förklaringen till att genitiv- eller possessivkonstruktion ofta får karaktär av pleonasm i fall där bestämd form är tillräcklig, ett fenomen som vi sett exempel på i konkurrensen mellan satser som *Hans hjärta bultade*, *Hjärtat bultade på honom* och *Hjärtat bultade*.

Sakuttrycken utgör en mindre homogen grupp än kroppsuttrycken med avseende på den semantiska relationen mellan överordnat och underordnat nominalt led. Den fullständiga inalienabilitet som karakteriserar kropp och kroppsdelar i förhållande till dess »ägare» återfinns inte med samma systematik på sakuttryckens område: »Sakdelar» uppvisar till skillnad från kroppsdelar variation med avseende på graden av »nödvändighet» i den semantiska »anknytningen» (SAG 3 s. 27) till den »sak» som det är fråga om. Följande princip tycks kunna formuleras utifrån den empiri som presenterats i diskussionsavsnittet: Tendensen till possessivering ökar med den semantiska integrationsgraden men blir till regel först då denna grad når upp till den nivå där prepositionen *på* som grammatikaliserad possessivmarkör förenar beskrivande och refererande led i en tätt sammanhållen nominal förbindelse. Semantisk integrationsgrad och grammatisk kohesionsgrad sätter således gränser för *på*-konstruktionens utbredning på sakuttryckens område.

Litteratur

- Ekberg, Lena, 1991: Den lokativa användningen av *i* och *på*: en privat opposition i betydelsesdomänen DIREKT LOKALISERING. I: Språk och stil NF 1. S. 89–108.
- Eriksson, Olof, 1980: L'étiquette /fixée/ sur la valise – l'étiquette de la valise – l'étiquette de valise. I: Studia Neophilologica 52:2. S. 389–414.
- Eriksson, Olof, 1993: La phrase française. Essai d'un inventaire de ses constituants syntaxiques. (Romanica Gothoburgensia 42.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: Norsk referansegrammatikk. Oslo: Universitetsforlaget.

- Harstad, Fredrik, 1999: Prepositioner och prepositionsbruk. En analys av svenskans prepositioner och prepositionsbrukets förändring under perioden 1965–1997. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Haspelmath, Martin, 1999: External possession in a European areal perspective. I: Payne, Doris L. & Barshi, Immanuel (red.), *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins. S. 109–135.
- Johannessen, Janne Bondi, Julien, Marit & Lødrup, Helge, 2014: Preposisjoner og eierskapsrelasjoner: et menneskesentrert hierarki. I: Johannessen, Janne Bondi & Hagen, Kristin (red.), *Språk i Norge og nabolanda. Ny forskning om talespråk*. Oslo: Novus Forlag. S. 65–97.
- Julien, Marit, 2005: *Nominal Phrases from a Scandinavian Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- König, Ekkehard & Haspelmath, Martin, 1998: Les constructions à possesseur externe dans les langues de l'Europe. I: Feuillet, Jack (red.), *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 525–606.
- Lindén, Oskar, 1918: Lokal inessiv med *i* och *på*. I: *Språk och stil*, 18. S. 227–241.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1951: Towards a Definition of the Concept of Preposition. I: *Studia Linguistica* 5. S. 7–20.
- Lyngfelt, Benjamin, 2007: Mellan polerna. Reflexiv- och deponenskonstruktioner i svenskan. I: *Språk och stil* NF 17. S. 86–134.
- Lødrup, Helge, 2009: External and Internal Possessors with Body Part Nouns: The Case of Norwegian. I: *SKY Journal of Linguistics* 22. S. 221–250.
- Noreen, Adolf, 1904–1912: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Femte bandet. Lund: Gleerups.
- Norén, Kerstin, 1999: Prepositionen *på* i grammatik och lexikon. I: Andersson, Lars-Gunnar, Lundquist, Aina, Norén, Kerstin & Rogström, Lena (red.), *Svenskans beskrivning* 23. Lund: Lund University Press. S. 283–292.
- OED = *The Oxford English Dictionary*, volume 10 (second edition). Oxford: Clarendon Press 1989.
- Ralph, Bo, 1984: *Svenskans grundläggande prepositioner*. (Färsk forsk 7.) Göteborg.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket* utgiven av Svenska Akademien, tjuguförsta bandet. Lund: Gleerups 1957.
- TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIX^e et du XX^e siècle*, tome 6. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique 1978.
- Togeb, Knud, 1974: *Précis historique de grammaire française*. Köpenhamn: Akademisk Forlag.